

เรื่อง วนเกษตรในสวนยางพารา

ผศ. ดร. ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี¹
Assist. Prof. Pramoth Kheowvongsri²

¹คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

²Faculty of Natural Resources, Prince of Songkla University, Hat Yai Campus

E-mail pramothe.k@psu.ac.th

ความนำ

ปัจจุบันนี้ยางพาราเป็นพืชที่นำไปปลูกทุกภาคในประเทศไทย และรายได้จากยางพารามีความสำคัญต่อประเทศ ต่อเกษตรกรและต่อกลุ่มการค้าที่เกี่ยวข้อง พื้นที่ปลูกยางพาราของไทยปัจจุบัน ล่อแหลมต่อการทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง (ทั้งระดับนิเวศน์คือที่อยู่อาศัย ระดับพันธุกรรม และระดับชนิด) สวนยางกับนโยบายการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และแผนส่งเสริมการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ที่กำหนดให้มีระยะเวลาดำเนินการระหว่าง พ.ศ. 2540-2559 ซึ่งมีนโยบายเกี่ยวข้องกับแนวทางการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และตามที่สำคัญงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกำหนดไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11

การทำสวนยางพาราของไทยในอดีต

ยางพาราเป็นพืชต่างถิ่นที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) นำเข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นคนแรก โดยปลูกที่อำเภอตันตังจังหวัดตรัง ต่อมานิยมปลูกกันจึงได้แพร่กระจายออกสู่ราษฎรในภาคใต้ ออกไปมากขึ้นเป็นลำดับ การหักล้างถางพงสมัยปู่ทวดเพื่อการทำไร่ทำสวน ในอดีตจึงมักจะมีการปลูกยางพาราร่วมอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งการเริ่มต้นปลูกยางของคนไทยภาคใต้ในอดีตนั้น อาจเริ่มต้นดำเนินการที่เก็บหาเมล็ดจากคนที่ปลูกก่อนมาปลูก หรืออาจถอนต้นกล้าข้างสองใบมาปลูก ในพื้นที่ที่ถือครองของตนเอง จำนวนมากน้อยของการปลูกแต่ละครั้งคราว พึ่งพาปัจจัยภายในจัดสร้างแบบค่อยเป็นค่อยไป ขึ้นอยู่กับความสามารถของครอบครัวที่พอจะทำได้ ต้นที่ปลูกไว้ก่อนก็จะแพร่เมล็ดงอกเพิ่มขึ้นมาได้เองบ้าง ปนอยู่กับพรรณไม้ต่างๆในสวน ต้นกล้าข้างที่งอกเองต้นไหนต้องการก็เว้นไว้ ตรงตำแหน่งที่ขึ้นหนาแน่นเกินไปก็จะถอนไปปลูกที่ตำแหน่งอื่นๆ หรือตัดสาออกทิ้งเสียบ้างบางส่วน สวนยางพาราในอดีตจึงไม่ค่อยจะเป็นแถวเป็นแนว และมีขนาดต้นยางเล็กใหญ่ไม่สม่ำเสมอ เพราะปลูกเพิ่มหรือเว้นไว้ให้เจริญเติบโตต่าง

เวลาต่อกันไปเรื่อยๆ ในสวนยางของชาวบ้านจะมีความสามารถสร้างรายได้หลายทาง เช่น จากน้ำยางพารา จากผลไม้ท้องถิ่น จากของป่าต่างๆ เช่น สมุนไพร เห็ด สัตว์ป่า เป็นต้น เป็นการดำเนินชีวิตที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติ และพึ่งพาปัจจัยภายในท้องถิ่นของตนเองเป็นหลัก สามารถสร้างรายได้เป็นรายฤดูกาล เช่น สะตอ เนียง ทูเรียน เห็ด ฯลฯ รายเดือน เช่น กล้วย มะพร้าว เหยียง หน่อไม้ รายสัปดาห์ เช่น ปลีกล้วย ขิงข่า ใบตอง ผักพื้นบ้าน ฯลฯ และรายวัน เช่น ไม้กวาดใบมะพร้าว ผลิตภัณฑ์จักสานต่างๆ เป็นต้น

ชาวสวนบางรายในอดีตดำเนินชีวิตแบบผ้าซิ่นห่อทอง ปลูกทุกอย่างที่กินหรือที่ใช้ในครอบครัว สวนยางพาราของคนไทยในอดีตจึงเปรียบเหมือนศูนย์การค้า(อยากได้อะไรไปหาที่สวน) หรือเปรียบเหมือนผู้ยื่นที่มีชีวิตไม่ต้องใช้ไฟฟ้า(อยากกินอะไรไปหยิบมาจากในสวน)

การทำสวนยางของไทยในปัจจุบัน

การทำสวนยางพาราปัจจุบันแตกต่างจากอดีต พึ่งพาปัจจัยภายนอกมากเกินไป ทำลายระบบนิเวศย่อยภายในให้ลดลง เช่น ห้วย หนอง คลอง บึง พืชพรรณประจำถิ่นที่ใช้บริโภคน้ำยังชีพ ไม้ใช้สอย รวมกระทั่งการปลูกยางพาราตามพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม เช่น ตามที่มีความลาดชันมากเกินไป ตามสองฝากริมฝั่งคลอง เป็นต้น ซึ่งควรเว้นไว้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร หรือไว้เป็นแนวป้องกันการชะล้างพังทลายลงสู่ทางน้ำ ฯลฯ เมื่อพื้นที่เหล่านี้ลดลง จึงมีผลต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม สังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อมปัจจุบัน จึงมีส่วนที่ทำให้เกิดผลกระทบในทางลบด้านต่างๆ ทั้งทางตรงทางอ้อมเพิ่มมากขึ้นด้วย โดยความถี่ของการเกิดและความรุนแรงเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ชักนำกลับไปสู่ปัญหาเศรษฐกิจและความยากจนของประชาชน รัฐบาลจึงกำหนดนโยบายและแผนเพื่อรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540-2559 โดยให้แบ่งชั้นการใช้ประโยชน์ที่ดินตามความเหมาะสม (แบ่งชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ) ให้มีป่า 40 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ประเทศ ให้อนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวแต่ก็ยังมีอาจเห็นเป็นรูปธรรมได้ และผลกระทบก็กำลังทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น ดังพบเห็นได้ตามสื่อสาธารณะทั่วไป เช่น ภัยแล้ง อุทกภัย วนาศภัย วาตะภัย เป็นต้น และเป็นเหตุให้เกษตรกรชาวสวนยางต้องน้ำตาตก เพราะสูญเสียรายได้ เงินใช้จ่ายไม่พอเพียง เกิดความยากจน เกิดความทุกข์ เกิดปัญหาสังคม เป็นต้น

การทำสวนยางพาราของไทยในอนาคต

เป็นนิมิตรหมายดีที่จะช่วยให้การใช้ประโยชน์ที่ดินเกิดประโยชน์ร่วมกัน เพราะสรรพสิ่งล้วนพันเกี่ยวตามวิสัยทัศน์ของโครงการ อพสธ. ซึ่งสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ได้เล็งเห็นความสำคัญในพระราชดำรินี้ด้วย เช่นกัน จึงได้มีนโยบายให้ยกเลิกหนังสือที่ กษ ๒๐๐๒/๑/ว ๔๖ ลงวันที่๑๗ ธันวาคม ๒๕๔๔ และกำหนดหลักเกณฑ์วิธีปฏิบัติในการให้สงเคราะห์ปลูกแทนแบบเกษตรผสมผสาน (แบบ ๕) ตามหนังสือที่ กษ ๒๐๐๒/๑/๐๓๐๖ วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๗ รายละเอียด ซึ่งผู้บรรยายได้คัดลอกมาทั้งหมดเพื่อแสดงให้เห็น ดังนี้

๑. การให้การสงเคราะห์แบบผสมผสาน หมายถึง “การให้การสงเคราะห์ปลูกแทนที่มีกิจกรรมทางการเกษตรตั้งแต่ ๒ กิจกรรมขึ้นไป ภายในพื้นที่และห้วงเวลาเดียวกัน ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จะสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการผสมผสานระหว่างกิจกรรมดังนี้ พืช+พืช พืช+ปศุสัตว์ พืช+ประมง และพืช+ปศุสัตว์+ประมง โดยมียางพันธ์ดี หรือไม้ยืนต้นที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจเป็นพืชหลัก”

๒. หลักเกณฑ์ในการให้พิจารณาให้การสงเคราะห์ปลูกแทนแบบเกษตรผสมผสาน

๒.๑ การสำรวจรังวัด อนุญาตให้ไม่ต้องตัดเนื้อที่กรณีสวนยางเดิมมีไม้ป่า ไม้หวงห้าม หรือไม้ยืนต้นอื่นที่ผู้รับการสงเคราะห์ไม่ประสงค์ที่จะโค่นออก

๒.๒ การปลูกแทนแบบเกษตรผสมผสาน สามารถปลูกแทนด้วยยางพันธ์ดี หรือไม้ยืนต้นเป็นพืชร่วม รวมทั้งการทำปศุสัตว์และการประมง โดยมียางพันธ์ดีหรือไม้ยืนต้นเป็นพืชหลักและพืชรองรวมกันแล้วไม่ต่ำกว่า ๒ ชนิด ปลูกเต็มเนื้อที่ที่ได้รับอนุมัติให้การสงเคราะห์ ทั้งนี้ ถ้าปลูกยางพันธ์ดีเป็นพืชหลักต้องมีจำนวนต้นยางไม่น้อยกว่า ๔๐ ต้นต่อไร่ และมีระยะปลูกสม่ำเสมอ

๒.๓ กรณีที่ผู้รับการสงเคราะห์ต้องการมีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร อนุญาตให้ไม่ต้องตัดเนื้อที่แหล่งน้ำได้ไม่เกิน ๕ % ของเนื้อที่ทำจริง

๒.๔ สำหรับกิจกรรมที่จำเป็นต้องสร้างโรงเรือนทางการเกษตร จะต้องไม่มีผลกระทบต่อ การเจริญเติบโตและจำนวนต้นของพืชหลัก

๒.๕ ให้จัดวงงานเกษตรผสมผสาน ทั้งค่าแรง ค่าวัสดุ และค่าพันธุ์ ตามความจำเป็น และสอดคล้องกับกิจกรรมที่จะดำเนินการ โดยพิจารณาเทียบเคียงหรือให้ใช้อัตราการจ่ายสงเคราะห์ปลูกแทนแบบ ๑ ในกรณียางพันธ์ดีเป็นพืชหลัก หรือแบบ ๓ ในกรณีไม้ยืนต้นเป็นพืชหลัก เพื่อบันทึกในระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ(ระบบ AFR) แทนก็ได้

๒.๖ กรณีผู้รับการสงเคราะห์ปลูกแทนแบบ ๑, ๒ และ ๓ มีความประสงค์ขอเปลี่ยนแปลงการปลูกแทนมาเป็นแบบ ๕ และได้รับเงินหรือวัสดุสงเคราะห์ไปแล้วบางส่วน ให้นำเงินที่จ่ายไปแล้วในแบบเดิมมาหักออกจากยอดเงินสงเคราะห์แบบ ๕ เหลือจากนั้นให้นำมาจัดวงงานใหม่ทั้งหมดรวมทั้งในกรณีกลับกัน

๒.๗ การนำเงินสงเคราะห์มาจัดวงงาน ตามข้อ ๒.๕ และ ๒.๖ ถ้ามียางพันธ์ดีเป็นพืชหลัก ต้องจัดให้ได้ระยะเวลาในการให้สงเคราะห์ ๗ ปี และถ้ามีไม้ยืนต้นเป็นพืชหลัก ต้องจัดให้ได้ระยะเวลาในการให้การสงเคราะห์ ๔ ปี กรณีเมื่อจัดวงงานแล้วเงินไม่พอ ให้ผู้รับการสงเคราะห์ออกเงินสมทบ

๒.๘ ยกเว้นกรณีผู้รับการสงเคราะห์ปลูกแทนแบบ ๔ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงการปลูกแทนเป็นแบบ ๕ ได้ รวมทั้งในกรณีกลับกัน

๓. ขั้นตอนการพิจารณาอนุมัติให้การสงเคราะห์ปลูกแทนแบบเกษตรผสมผสาน

๓.๑ ให้ระบุข้อความ “เกษตรผสมผสาน(แบบ ๕)” เพิ่มเติมให้ชัดเจนในบริเวณด้านบนของแบบคำขอรับการสงเคราะห์เพื่อการปลูกแทน (ส.ก.ย.๑) และแบบรายงานการสำรวจตรวจสอบเพื่อการปลูกแทน (ส.ก.ย.๒)

๓.๒ ให้ระบุเพิ่มเติมในแบบ ส.ก.ย.๒ ข้อ ๕ หัวข้อ การอนุมัติเพื่อการปลูกแทน ความว่า “เกษตรผสมผสาน โดยมียางพันธุ์ดีเป็นพืชหลัก” หรือ “เกษตรผสมผสาน โดยมีไม้ยืนต้นเป็นพืชหลัก” อย่างใดอย่างหนึ่งให้ชัดเจน เพื่อใช้เป็นข้อมูลบันทึกในระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (ระบบ AFR)

๓.๓ ร่วมกับผู้รับการสงเคราะห์จัดทำแผนผังฟาร์ม โดยระบุชนิดพืช จำนวนต้น ระยะเวลาปลูก และกิจกรรมต่างๆ ภายในสวนสงเคราะห์ รวมทั้งรายละเอียดการจัดงวดตามหลักเกณฑ์ข้อ ๒.๕ และ ๒.๖ แล้วแต่กรณี แนบมาพร้อมกับแบบ ส.ก.ย.๒ นำเสนอ หผ.ปฏิบัติการ เพื่อพิจารณาและนำเสนอ ผอ.สกย.จ./ห.สกย.อ./ห.ศปจ. เพื่ออนุมัติให้การสงเคราะห์

๓.๔ กรณีกำหนดให้ไม้ยืนต้นชนิดที่อยู่นอกเหนือจากที่สำนักงานฯ กำหนดเป็นพืชหลัก ต้องเสนอ ผอ.สกย. พิจารณาอนุมัติให้การสงเคราะห์

๔. การรายงานผลการให้การสงเคราะห์

๔.๑ ให้ใช้รายงานการตรวจสอบสวนสงเคราะห์ในหนังสือประจำตัวผู้ได้รับการสงเคราะห์ปลูกแทน งวดที่ ๑ , ๒ และงวดที่พ้นสงเคราะห์ และรายงานการตรวจสอบระบบกลุ่มงวดปกติ งวดที่ ๓ ถึงงวดก่อนพ้นสงเคราะห์

๔.๒ การรายงานในหนังสือประจำตัวผู้ได้รับการสงเคราะห์ปลูกแทน ให้รายงานดังนี้

๔.๒.๑ กรณียางพันธุ์ดีเป็นพืชหลักให้รายงานจำนวนต้น และขนาดเฉลี่ยของจำนวนต้น ๙๐ % เช่นขึ้นไป มีขนาด/ทรงพุ่ม/สูง.....ชั้น/ชม

๔.๒.๒ กรณีไม้ยืนต้นเป็นพืชหลักให้รายงานจำนวนต้น และเปอร์เซ็นต์ความเจริญเติบโต คือ งามดี.....% ไม่งาม.... % ของจำนวนไม้ยืนต้นที่คงเหลือ ณ วันตรวจ (รวม ๑๐๐ %)

๔.๒.๓ กรณีการปลูกพืชคลุม พืชแซม พืชร่วม/พืชรอง และกิจกรรมอื่นๆ ให้รายงานเพิ่มเติมให้ชัดเจน

๔.๓ การรายงานการตรวจสอบระบบกลุ่ม ให้รายงานจำนวนต้นและความเจริญเติบโตของพืชหลัก(ยางพันธุ์ดี หรือ ไม้ยืนต้น) พืชคลุม พืชแซม พืชร่วม/พืชรอง และกิจกรรมอื่นๆเพิ่มเติมให้ชัดเจน

๕. เกณฑ์การผ่านงวดและการสั่งจ่ายเงิน

๕.๑ การผ่านงวด กรณียางพันธุ์ดีเป็นพืชหลัก

๕.๑.๑ จำนวนต้นยาง ๙๐ % ขึ้นไป ของจำนวนต้นยางที่คงเหลือ ณ วันตรวจ ต้องมีขนาดเป็นไปตามมาตรฐานการเจริญเติบโตของการปลูกแทน แบบ ๑

๕.๑.๒ จำนวนต้นยางที่คงเหลือ ณ วันตรวจ ต้องมีไม่น้อยกว่า ๙๐ % ของจำนวนต้นยางที่ปลูก แต่ต้องไม่น้อยกว่าไร่ละ ๔๐ ต้น

๕.๒ การผ่านงวด กรณีไม่ยื่นต้นเป็นพืชหลัก

๕.๒.๑ จำนวนไม่ยื่นต้น ๗๐ % ขึ้นไป ของจำนวนไม่ยื่นต้นที่คงเหลือ ณ วันตรวจ ต้องมีความเจริญเติบโตปานกลาง

๕.๒.๒ จำนวนไม่ยื่นต้นที่คงเหลือ ณ วันตรวจ ต้องมีไม่น้อยกว่า ๗๐ % ของจำนวนต้นยางที่ปลูก

๕.๓ การส่งจ่ายเงิน (ค่าแรงและวัสดุ) ให้จ่ายเป็นเงินเข้าบัญชีธนาคารผู้รับการสงเคราะห์ เท่านั้น ตามรายการจัดงวดงาน ข้อ ๓.๓

๖. วิธีปฏิบัติทางการเงินและบัญชี

๖.๑ ให้นำจำนวนเงินที่ได้รับอนุมัติทั้งหมด ซึ่งปรากฏอยู่ในบัตรบัญชีรหัส ๒/๕๓ มาจัดงวดงานเกษตรผสมผสาน และปรับปรุงในระบบบัญชีสงเคราะห์รายตัว (ระบบ R) โดยใช้รหัสเหตุผล ๑๑๔ ไม่ต้องจัดทำใบผ่านสมุดรายวัน เนื่องจากจำนวนเงินเพิ่มและเงินลดเท่ากัน

๖.๒ กรณีเปลี่ยนแปลงการปลูกแทนจากแบบ ๑, ๒ และ ๓ เป็นแบบ ๕ รวมทั้งในกรณีกลับกัน ให้ใช้รหัสเหตุผล ๑๑๑ และจัดงวดงานใหม่ทั้งหมด และปรับปรุงในระบบ R โดยใช้รหัสเหตุผล ๑๑๒ ไม่ต้องจัดทำใบผ่านสมุดรายวัน เนื่องจากจำนวนเงินเพิ่มและเงินลดเท่ากัน

๖.๓ วิธีการคำนวณเงินคงเหลือในกรณีการเปลี่ยนแปลงการปลูกแทน ให้คำนวณจากยอดจำนวนเงินอนุมัติ หักด้วยยอดเงินจ่าย เป็นยอดเงินคงเหลืออยู่ในรหัส ๒/๕๓ ซึ่งเท่ากับยอดเงินคงเหลือของแบบการปลูกแทนเดิม เนื่องจากอัตราการจ่ายสงเคราะห์เท่ากัน ไม่ต้องจัดทำใบผ่านสมุดรายวัน

๗. การบันทึกข้อมูลในระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (ระบบ AFR)

๗.๑ การบันทึกข้อมูลในระบบรับคำขอและอนุมัติการสงเคราะห์ (ระบบ A) ให้บันทึกหน้าจอ ส.ก.ย.๒ ส่วน ก. ข้อ ๕ ให้เลือกแบบปลูกแทน แบบ ๕ (เกษตรผสมผสาน โดยมียางพันธุ์ดีเป็นพืชหลัก) หรือ แบบ ๕ (เกษตรผสมผสาน โดยมีไม่ยื่นต้นเป็นพืชหลัก) ตามข้อ ๓.๒

๗.๒ การบันทึกข้อมูลในระบบตรวจสอบและติดตามสวนสงเคราะห์ (ระบบ F) หลังจากอนุมัติจะได้แบบปลูกแทนเกษตรผสมผสานตามระบบ A กรณีอนุมัติเป็นแบบ ๕ (เกษตรผสมผสาน โดยมียางพันธุ์ดีเป็นพืชหลัก) จะตั้งงวดตรวจสอบตั้งแต่งวดที่ ๑ ถึงงวดที่ ๘ และการบันทึกรายงานการตรวจสอบเหมือนการปลูกแทนด้วยยางพันธุ์ดี (แบบ ๑) และกรณีอนุมัติเป็นแบบ ๕ (เกษตรผสมผสาน โดยมีไม่ยื่นต้นเป็นพืชหลัก) จะตั้งงวดตรวจสอบตั้งแต่งวดที่ ๑ ถึงงวดที่ ๕ และการบันทึกรายงานการตรวจสอบเหมือนการปลูกแทนด้วยไม่ยื่นต้นที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ (แบบ ๓) สำหรับการจัดงวดงาน หรือเปลี่ยนแปลงการปลูกแทน ให้ดำเนินการตามปกติเช่นเดียวกันกับแบบปลูกแทนอื่นๆ

๗.๓ การบันทึกข้อมูลในระบบบัญชีสงเคราะห์รายตัว (ระบบ R) หลังจากอนุมัติจะได้แบบปลูกแทนเกษตรผสมผสานตามแบบ A สำหรับการจัดงวดงานเกษตรผสมผสาน หรือการจัดงวดงานใหม่ทั้งหมด กรณีการเปลี่ยนแปลงการปลูกแทน ให้ดำเนินการตามวิธีปฏิบัติทางการเงินและบัญชี ตามข้อ ๖.

วนเกษตรคืออะไร?

จอห์น เบเน (Mr. John Bene) ชาวแคนาดากล่าวถึงวนเกษตรเมื่อปี พ.ศ. 2518 โดยได้อธิบายไว้ว่า “เป็นการทำกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนต่อที่ดินในด้านการช่วยเพิ่มผลผลิตรวม ซึ่งต้องประยุกต์ดัดแปลงให้เข้ากับวิถีชีวิตและวิธีการการปฏิบัติของราษฎรในท้องถิ่นนั้นๆ”

วนเกษตรในด้านวิชาการเป็นวิชาวิทยาศาสตร์ประยุกต์ ที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของพืชยืนต้น พืชข้ามปี พืชล้มลุก สัตว์เลี้ยงและสิ่งอื่นๆที่เกี่ยวข้องในระบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อการผลิตในหน่วยพื้นที่เดียวกัน มีประโยชน์ในด้านการอนุรักษ์ความหลากหลายชีวภาพ ทำให้เกิดผลดีต่อสิ่งแวดล้อมต่อสังคม และช่วยก่อให้เกิดความยั่งยืนได้ในระบบการผลิต นักวิชาการจึงมีแนวคิดที่จะนำเอาเทคโนโลยีทางด้านวนเกษตร มาช่วยแก้ปัญหาความยากจนและปัญหาสิ่งแวดล้อมโลก ในสภาวะกาลปัจจุบันจึงได้มีการศึกษาหาแนวทาง นำเอาระบบวนเกษตรเข้าไปแทรกแซงตามสถานการณ์ ของการใช้ประโยชน์ที่ดินรูปแบบต่างๆ เพราะเชื่อว่าวนเกษตรเป็นการใช้ที่ดินที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติทั้งในระดับไร่นาและป่าไม้ จึงได้มีการจัดตั้งองค์กรนานาชาติขึ้นเพื่อทำหน้าที่สนับสนุนด้านการเงินและการวิจัย โดยใช้ชื่อว่าสถาบันวิจัยวนเกษตรนานาชาติ(International Council For Research in Agroforestry) เรียกชื่อย่อเป็นภาษาอังกฤษว่า “อีคราฟ” (ICRAF) สำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ที่กรุงแนโรบีประเทศเคนยา สำนักงานย่อยแห่งภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ตั้งอยู่ที่เมือง Bogor ประเทศอินโดนีเซีย สำนักงานหน่วยประสานงานย่อยของ ICRAF ในประเทศไทยตั้งอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่

ความหมายจากนักวิชาการวนเกษตร

ปัจจุบันนี้มีการพูดถึงคำว่า “วนเกษตร” กันมากขึ้นในกลุ่มนักวิชาการต่างๆ และได้มีการอธิบายความหมายออกมาหลากหลาย ดังเช่น บางกลุ่มให้ความหมายว่า เป็นการทำเกษตรป่าไม้ เป็นการทำการเกษตรแบบป่า เป็นการทำการเกษตรทางเลือก เป็นการทำไร่นาสวนผสม เป็นการทำการเกษตรผสมผสาน เป็นต้น ซึ่งตามที่กล่าวมามีหลักปฏิบัติที่คล้ายคลึงกันกับ “วนเกษตร” และต่อไปนี้จะนำเอาตัวอย่างสรุปความหมายตามข้อคิดเห็นของนักวิชาการที่เริ่มต้นบุกเบิก และองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้องมาแสดงให้เห็น ดังเช่น

F. Halle “วนเกษตร” เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินเกี่ยวข้องกันทั้งศาสตร์ ศิลป์ และภูมิปัญญา ในการปลูกไม้ยืนต้นกับพืชอื่นๆผสมกัน โดยอาจจะเลี้ยงปศุสัตว์ร่วมอยู่ด้วยหรือไม่ก็ได้ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากที่ดินผืนนั้นๆ จะมีมากกว่าการปลูกพืชเพียงอย่างเดียว ช่วยอนุรักษ์ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชพรรณ ช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำ ลดความเสี่ยงจากความเสียหายของผลผลิต สนองความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมของราษฎรในท้องถิ่นได้มาก

ICRAF “วนเกษตร” คือแนวทางการใช้ที่ดินที่มีการผสมผสานอย่างเหมาะสมระหว่างไม้ยืนต้นกับการผลิตพืชและการเลี้ยงสัตว์ เป็นวิธีที่มีศักยภาพในการให้อาหารสัตว์ เชื้อเพลิง และผลิตผลอื่นๆ แก่ครอบครัว ในขณะที่เดียวกันวนเกษตรจะทำให้ผลผลิตยั่งยืน (Sustained Productivity) จากทรัพยากรธรรมชาติพื้นบ้าน เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน ป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน เป็นการช่วยปรับปรุงสภาพแวดล้อมของพื้นที่ปลูกพืชและสัตว์เลี้ยง

J.B Raintree “วนเกษตร” เป็นวิทยาศาสตร์ที่จะปิดช่องว่างการกสิกรรมและการป่าไม้ เป็นการผสมใช้ประโยชน์ที่ดินและกิจการที่เกี่ยวข้องเข้ามารวมกัน เช่น การนำเอาพืชยืนต้น พืชล้มลุก พืชข้ามปี และการเลี้ยงสัตว์ มารวมกันบนพื้นที่เดียวกัน เพื่อหวังผลผลิตจากหลายๆสิ่งดังที่กล่าวมา บนพื้นฐานของผลผลิตต่อเนื่องตลอดไป

K.F.S King และ M.T Chandler “วนเกษตร” หมายถึงระบบการใช้ที่ดินอย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มผลผลิตทั้งหมดจากที่ดินนั้นรวมกัน ไม่ว่าจะเป็นการกสิกรรมป่าไม้หรือปศุสัตว์ จะเป็นไปในทางสลับกันหรือผสมผสานกันก็ได้ และการนำเอาวิธีนี้ไปใช้ควรจะต้องผสมกลมกลืนกันกับวิธีการที่ราษฎรในท้องถิ่นนั้นจะปฏิบัติได้

P.K.R Nair “วนเกษตร” หมายถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งเกี่ยวข้องทางสังคมและนิเวศวิทยา โดยการผสมผสานการปลูกไม้ยืนต้น ไม่ว่าจะเป็นพืชเกษตรหรือพืชป่าไม้หรือร่วมกับปศุสัตว์ในหน่วยพื้นที่เดียวกัน จะเป็นไปในทางสลับกันหรือผสมผสานกันก็ได้ วิธีการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบนี้ควรจะกลมกลืนกับวิถีชีวิตและความต้องการของราษฎรเป็นหลัก

R.A.A Oldman “วนเกษตร” ไม่เป็นระบบใดระบบหนึ่ง แต่เป็นหลักการทั่วไปที่มีอยู่แล้ว ซึ่งมีผลทางนิเวศวิทยา ทางคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจ โดยผลทางชีวภาพอันเกิดจากการปลูกพืชหมุนเวียนอายุสั้นและอายุยาวกับการเลี้ยงสัตว์ และการปรับให้เข้ากับขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น กสิกรรมลดอัตราเสี่ยงภัยเพาะได้ประโยชน์ผสมผสานหลายชนิด

กรมส่งเสริมการเกษตร “วนเกษตร” หมายถึงระบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยมีการปลูกไม้ยืนต้นหรือไม้พุ่มกับการกสิกรรมหรือหญ้าอาหารสัตว์และปศุสัตว์ เพื่อหวังผลที่จะได้ผลผลิตสูงสุด โดยรักษาและปรับปรุงคุณภาพของดินให้ดีขึ้น

สะอาด บุญเกิด “วนเกษตร” เป็นการบัญญัติศัพท์ขึ้นจากคำในภาษาอังกฤษว่า Agroforestry และภาษาอังกฤษเองก็มาจากภาษาละตินว่า Agricultura รวมกับภาษาอังกฤษว่า Forestry ทางคณะวนศาสตร์เห็นว่าเป็นคำที่มีใช้มาแล้วในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คือ Agriculture ซึ่งเป็นเรื่องของคณะเกษตรศาสตร์ และ Forestry ซึ่งเป็นเรื่องของคณะวนศาสตร์ จึงนำเอาสองคำมารวมกัน ของภาษาอังกฤษ(จากภาษาละติน) มาเป็นภาษาไทย(จากภาษาสันสกฤต) ว่า “Agroforestry ตรงกับคำไทยคือ วนเกษตร” แต่ในวงวิชาการของกรมป่าไม้คำว่า “เกษตรป่าไม้” ซึ่งคำว่า “Agroforestry” นี้ราชบัณฑิตยสถานยังมีได้ให้คำบัญญัติที่เป็นภาษาไทย

ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี “วนเกษตร” เป็นภูมิปัญญาการเพาะปลูกและใช้ประโยชน์พืชพรรณกับการเลี้ยงสัตว์ในที่ดินทำกิน เป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมการปฏิบัติที่ถ่ายทอดกันมาจากตกรุ่นก่อนๆ แต่เมื่อเข้าสู่ยุคเกษตรกรรมที่ต้องแข่งขันการผลิต พื้นที่ “วนเกษตร” ได้ถูกคุกคามให้ลดน้อยถอยลงเป็นลำดับ คนยุคใหม่เริ่มไม่รู้จักและไม่เข้าใจ และเมื่อประมาณสี่สิบปีที่ผ่านมามีภาวะสิ่งแวดล้อมโลกถึงภาวะวิกฤต เกิดผลกระทบด้านลบอย่างร้ายแรงต่อเศรษฐกิจและสังคม “วนเกษตร” ได้ถูกนำกลับมากล่าวถึงกันใหม่ บนพื้นฐานของการต้องเข้าใจระบบนิเวศ และการนำความหลากหลายทางชีวภาพมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจกันทั่วไปในปัจจุบัน เพราะมนุษย์จำเป็นต้องอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และการจะนำเอา “วนเกษตร” กลับมาใช้ใหม่ในอนาคตนั้น ก็คงจะเป็นไปตามบทบาทหน้าที่

ความชอบ และความต้องการของเกษตรกร หน่วยงาน และองค์กร ทั้งนี้เพื่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ต่อไป

ตามที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า “วนเกษตร” เกี่ยวข้องกับเรื่องขององค์ประกอบที่ดินกับสิ่งแวดล้อม องค์ประกอบทางการเกษตร องค์ประกอบทางไม้ใช้สอย กลยุทธ์ในการจัดการที่ดินทำกิน รวมทั้งเรื่องของคุณภาพชีวิตประชากร เป็นต้น การจะอธิบายความหมายของวนเกษตรให้เข้าใจ จึงต้องมีความละเอียดอ่อน และต้องเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละกลุ่มนักวิชาการและกลุ่มประชากร ดังเช่น หากจะอธิบายสื่อความหมายให้กับสถาบันการศึกษาและสถาบันการวิจัยต่างๆ อาจอธิบายเป็นเชิงวิทยาศาสตร์ที่กล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของการเกษตรกรรม แต่เมื่ออธิบายสื่อความหมายแก่ครูหรือนักการศึกษาในท้องถิ่น อาจพูดถึงภาพรวมเกี่ยวกับระบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน หรือการจัดการที่ดินทำกิน ที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพ ที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิต แต่หากอธิบายความหมายวนเกษตรแก่ประชาชนหรือเกษตรกรทั่วไป อาจกล่าวถึงการทำการเกษตรแบบผสมผสานและการเลี้ยงสัตว์ที่เกื้อกูลกัน เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของวนเกษตร

การที่องค์กรและหน่วยงานต่างๆต้องการให้มีการศึกษาวิจัย และสนับสนุนให้นำเอาวิธีการของวนเกษตรออกมาใช้ก็เพื่อวัตถุประสงค์หลักต่อไปนี้ คือ

1. เพื่อช่วยแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกรและประชาชน การปฏิบัติตามระบบวนเกษตรในขั้นต้นจะช่วยแก้ไขระดับความต้องการพื้นฐานได้ เช่น อาหารและพืชประกอบอาหารต่างๆเพราะสามารถผลิตได้เอง จะช่วยลดค่าใช้จ่ายจากการซื้อหาโดยไม่จำเป็น และลดความเสี่ยงจากการบริโภคพืชผักและอาหารที่มีสารพิษ ซึ่งเป็นต้นเหตุของโรคร้ายและจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการรักษาสุขภาพ
2. เพื่อช่วยให้ราษฎรที่มีที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อย มีผลผลิตที่หลากหลายมาใช้บริโภคในครัวเรือน ช่วยลดความเสี่ยงและช่วยให้มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายผลผลิตจากการเพาะปลูกของตนเอง
3. เพื่อช่วยแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของที่ดินทำกิน ให้อุดมสมบูรณ์ขึ้นด้วยลักษณะโครงสร้างและความหลากหลายในระบบวนเกษตร เพราะความเสื่อมโทรมของที่ดินทำกินเป็นต้นเหตุของความยากจน
4. เพื่อช่วยแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยใช้วิธีการปฏิบัติในระบบวนเกษตร ช่วยอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และแบ่งเบาภัยพิบัติจากสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปให้ดีขึ้น
5. เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาคารขาดแคลนไม้ใช้สอย เช่น เพื่อการซ่อมแซมต่อเติมที่อยู่อาศัย โรงเรือนเลี้ยงสัตว์ เครื่องมือการเกษตร เป็นต้น ในระบบวนเกษตรจะได้ไม้ใช้สอยเหล่านี้จากพืชยืนต้นที่มีอายุมากให้ผลผลิตน้อย หรือเมื่อต้องการตัดสางเอาพืชที่ไม่ต้อง การออก เป็นต้น
6. เพื่อช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนไม้เชื้อเพลิง วัตถุประสงค์นี้จะเน้นที่ไม้ฟืน เพราะวิธีการของวนเกษตรมีพืชยืนต้นรวมอยู่ในระบบด้วย กิ่งก้านสาขาที่แห้งหรือเกิดจากการตัดแต่งพืชที่ปลูกจะนำไปเป็นเชื้อเพลิงได้

ความสำคัญของวนเกษตร

หลายประเทศได้ตระหนักถึงปัญหาของป่าไม้ และบทบาทของพืชยืนต้นในการปกป้องและปรับปรุงสภาพแวดล้อม จึงทำให้องค์กรการพัฒนาระหว่างประเทศของประเทศที่พัฒนาแล้ว สนับสนุนให้มีการศึกษาบทบาทของพืชยืนต้นและปัญหาของป่าเขตร้อนกันอย่างกว้างขวาง ผลการศึกษาชี้ให้เห็นปัญหาหลายประการที่มีผลมาจากการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ และมีข้อสรุปชี้แนะให้พัฒนาระบบการผลิตในรูปแบบการปลูกพืชยืนต้นควบคู่ไปกับการปลูกพืชอายุสั้นอื่นๆ ให้มีความหลากหลายเกื้อกูลกันและอาจจะเลี้ยงสัตว์ร่วมด้วยในระบบ จากข้อเสนอแนะนี้มีผลให้ธนาคารโลกเปลี่ยนแปลงนโยบายให้เน้นการพัฒนาไปยังคนยากจนในชนบท และกำหนดแนวทางปฏิบัติที่ประกอบด้วยแนวคิด ที่จะให้มีการเพิ่มผลผลิตอาหารและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยวิธีวนเกษตร ส่วนองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ(FAO) ได้บททวนนโยบายการให้ความช่วยเหลือไปยังพื้นที่ในชนบทด้วยเช่นกัน และองค์การวิจัยพัฒนาระหว่างชาติของแคนาดา(International Development Research Center เรียกว่า IDRC) ได้เสนอให้จัดตั้งสภาวิจัยวนเกษตรนานาชาติขึ้นในปี พ.ศ. 2520 เรียกชื่อย่อว่า "ICRAF" และมีกิจกรรมสนับสนุนงานด้านนี้มาจนปัจจุบัน

ต่อมาได้มีการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับการจัดสร้างหลักสูตรวนเกษตรให้เป็นรูปแบบเดียวกัน และจัดตั้งเครือข่ายวนเกษตรขึ้นในภูมิภาคเอเชียภายใต้ชื่อย่อว่า SEANAFE(Southeast Asian Network for Agriforestry Education) ประเทศไทยก็รวมอยู่ด้วยในเครือข่ายนี้ ในขณะเดียวกันก็ได้จัดตั้งเป็นเครือข่ายภายในประเทศขึ้นอีกด้วยเรียกชื่อย่อว่า Thai-NAFE(Thai Network for Agriforestry Education) เครือข่ายการศึกษาวนเกษตรภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะนี้มีประเทศสมาชิกอยู่ 6 ประเทศ ได้แก่ ไทย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ เวียดนาม ลาว และ มาเลเซีย เครือข่ายดังกล่าวทำหน้าที่สนับสนุนสถาบันการศึกษาด้านวนเกษตรแก่ประเทศสมาชิก การสนับสนุนมีแผนการดำเนินงานรูปแบบต่างๆ ได้แก่ การสนับสนุนด้านวิชาการและการบริหาร ด้านการพัฒนาหลักสูตร ด้านการพัฒนาเอกสารและการแปลตำรา ด้านการประชุมนักวิชาการอเนกสาขา ด้านการพัฒนาบุคลากร ด้านโครงการวิจัยสำหรับอาจารย์และนักศึกษา

ในประเทศไทยการศึกษาด้านวนเกษตรได้เกิดขึ้น และดำเนินงานในรูปแบบเครือข่าย ภายใต้ชื่อ "เครือข่ายการศึกษาวนเกษตรแห่งประเทศไทย" หรือ "Thai-NAFE" ปัจจุบันมีสมาชิกเครือข่าย 10 สถาบันคือ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช มหาวิทยาลัยลาดกระบัง มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒิ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ มหาวิทยาลัยนเรศวร มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี โดยมีสำนักงานชั่วคราวตั้งอยู่ที่ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

โดยสรุปกล่าวได้ว่าเครือข่ายการศึกษาวนเกษตรแห่งประเทศไทย ดำเนินงานเพื่อการพัฒนาการศึกษาวนเกษตรในระยะยาว และจะพัฒนาดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของวิสัยทัศน์ การกิจและวัตถุประสงค์ โดยจะเน้นกิจกรรมด้านการพัฒนาหลักสูตรและสร้างเกณฑ์ขั้นต้นของการศึกษาด้านวนเกษตร สนับสนุนและพัฒนาสื่อการสอน สนับสนุนนโยบายด้านวนเกษตร เสริมสร้างประสิทธิภาพของบุคลากรด้านวนเกษตร เป็นต้น

หน่วยงานและองค์กรหลักที่เกี่ยวข้องกับวนเกษตร

FAO(Food and Agriculture Organization) เป็นองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือประเทศที่กำลังพัฒนา เพื่อฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้และเชื้อเพลิง การขาดแคลนอาหารและการแก้ปัญหาความยากจน

IDRC(International Development Research Center) เป็นศูนย์การค้นคว้าวิจัยการพัฒนา ระหว่างชาติ เกี่ยวกับการจัดการที่ดินในเขตร้อน ป่าไม้ อาหาร และคน ดังนั้นแนวทางการวิจัยจึงชี้ ไปสู่ระบบวนเกษตร จึงสนับสนุนการจัดตั้ง ICRAF ขึ้นโดยตั้งสำนักงานชั่วคราวอยู่ที่นครแอมสเตอร์ แดม ประเทศเนเธอร์แลนด์เป็นการชั่วคราว ในปี พ.ศ. 2520

ICRAF(International Council For Research in Agroforestry) หรือสถาบันวิจัยวนเกษตร ระหว่างชาติ โดยคณะกรรมการของ IDRC เห็นว่า ICRAF ควรจะตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ในประเทศที่กำลัง พัฒนา ดังนั้นเมื่อศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมต่างๆแล้ว จึงลงความเห็นว่าควรจัดตั้งที่กรุง Nairobi Kenya และปัจจุบันสถาบันนี้ได้ขยายความรับผิดชอบเป็นสถาบันวนเกษตรโลก(World Agroforestry Center) แต่ยังไม่ใช้ชื่อย่อว่า ICRAF อยู่เช่นเดิม

CATIE(Centro Agronomico Tropical de Investigacion Ensenanza) สนับสนุนการ ค้นคว้าวิจัย ผักกอกบรรมร่วมมือร่วมงานและแสดงผลงานของศูนย์หรือสถาบัน และเรื่องเกี่ยวกับชนบทที่ ทำมาหากินแปลงเล็กแปลงน้อย ที่ทำกินที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ ที่ทำกินอยู่ในที่สูงชัน สถาบันนี้มีการ ค้นคว้าทดลอง และวิจัยเกี่ยวกับวนเกษตรเองหรือร่วมมือกับสถาบันอื่นๆด้วย ดังนั้นงานเกี่ยวกับวน เกษตรของ CATIE จึงกว้างในระดับนานาชาติด้วยเช่นกัน

UNU(The University of the United Nations) เป็นความคิดของอุทัน(U Thant)ในสมัยที่เป็น เลขาธิการสหประชาชาติ แต่ไม่ได้รับการสนับสนุนเพราะขาดเหตุผลบางประการ ต่อมาประเทศญี่ปุ่นให้ การสนับสนุน 100 ล้าน US\$ เพื่อการตั้ง UNU ที่กรุงโตเกียวประเทศญี่ปุ่นในปี พ.ศ.2518 และต่อมา ในปี พ.ศ. 2522 เพิ่มทุนให้เป็น 150 ล้าน US\$ ให้การสนับสนุนเกี่ยวกับ ความอดอยากของประชากร โลก การพัฒนาชนบท การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น แบ่งเป็นโครงการย่อยๆอีก เช่น นิเวศวิทยาพื้นฐานในการพัฒนาเขตร้อนชื้น นิเวศวิทยาพื้นฐานในการ พัฒนาชนบทเขตโซนที่แห้งแล้ง แหล่งเชื้อเพลิง ระบบวนเกษตร ความเกี่ยวพันระหว่างที่ริมทะเล และป่าพรุ UNU ไม่ใช่สถาบันที่สอนหรืออบรมนักวิชาการ แต่เป็นที่สนับสนุนให้ทุนการศึกษาการ ประชุม การให้ข่าวสาร อันเป็นประโยชน์ต่อมนุษยและการพัฒนาสังคมชนบท

ข้อดีของวนเกษตรยางพารา

เชื่อว่าเกษตรกรสวนยางสามารถจะประยุกต์ภูมิปัญญาการทำสวนยางพารา ของคนไทยภาคใต้ใน อดีตร่วมกับวิชาการทางด้านวนเกษตรได้ ซึ่งจะช่วยแก้ปัญหาผลกระทบทางสังคมปัจจุบัน ได้บ้างแนวทาง หนึ่ง เพราะวนเกษตรยางพาราจะเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม มีภูมิคุ้มกัน ในหลายสาขา ช่วยให้มี ความหลากหลายมากขึ้นทั้งพืชและสัตว์ กล่าวเช่น ในสวนนอกจากยางพาราแล้ว อาจพบเห็นพืชพรรณพื้นบ้านยังชีพที่เอามาเป็นอาหารได้ เช่น มะพร้าว ไม้ ขนุน จำปาตะ มะปริง มะมุด เนียง เนียงนก เหยียง ผักเหมียง

ข่าลิ้ง คากหลา กะทือ จิกน้ำ จิกเขา เต่าร้าง บอนส้ม ทำมั่ง กระโดน กระพ้อ สะตอ มะพุด ส้มแขก ทูเรียน เงาะ มะม่วง เต่า กล้วย เห็ดตามธรรมชาติชนิดต่างๆ ฯลฯ แต่ละสวนอาจมีมากน้อยชนิดพืชแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละรายและความเหมาะสมตามสภาพนิเวศน์ ส่วนความหลากหลายของสัตว์ในสวนป่า ยางพาราที่เป็นสัตว์เลี้ยงมักพบเห็น วัว ควาย หมู ไก่ แพะ เป็นต้น ที่เป็นสัตว์ป่าเข้ามาอาศัยหากินหรือหลบภัย เช่น หมูป่า เก้ง กระเจิง ไก่ป่า มดแดง ค้างคาวชนิดต่างๆ กระรอก กระแต ผีเสื้อ ผึ้ง ต่อ นกต่างๆ ไล่เดือน กิ้งกือ ฯลฯ ซึ่งสัตว์เลี้ยงเป็นเหมือนเงินออม ส่วนสัตว์ป่านั้นนอกจากเป็นอาหารได้แล้ว กิจกรรมการดำรงชีวิตของสัตว์เหล่านี้ยังช่วยให้เกิดประโยชน์ต่อคนได้ดียิ่ง ดังเช่น ช่วยผสมเกสร ช่วยย่อยสลายเศษซากพืชและสัตว์ ช่วยทำให้ดินร่วนซุย ช่วยกำจัดศัตรูพืช เป็นต้น สวนยางพาราในลักษณะนี้ที่ประเทศไทยอาจมีชื่อเรียกได้หลากหลาย เช่น “สวนสมรม สวนพ้อเต่า และสวนคูนง” ของคนภาคใต้ “สวนเสเปสะปะ” ของคนภาคเหนือ “สวนผสมผสาน” ของกรมวิชาการเกษตร เป็นต้น ซึ่งในที่นี้ขอเรียกรวมกันว่า “สวนวนเกษตร” และใช้คำภาษาอังกฤษว่า “Agroforestry”

วนเกษตรยางพาราทำอย่างไร

ดังทราบแล้วว่าระบบวนเกษตรเป็นการทำกิจกรรมที่นำเอาทั้งพืชและสัตว์มาร่วมกิจกรรมด้วยกัน หรืออาจจะดำเนินกิจกรรมโดยไม่มีสัตว์เข้ามาร่วมด้วยก็ได้ แต่จะต้องมีพืชพรรณหลายชนิดเข้ามาร่วมอยู่ในระบบซึ่งเป็นชนิดพืชที่เกื้อกูลกัน ในอดีตระบบวนเกษตรมีอยู่ทั่วไปเพราะเป็นระบบที่สืบเนื่องมาจากช่วงหักล้างถางพง เป็นระบบที่เกื้อกูลวิถีชีวิตในสังคมไทยเคยรู้จักกันดีสมัยปู่ ย่า ตา ยาย ที่มักจะนิยมปลูกพืชหลายๆชนิดไว้ในพื้นที่เดียวกัน เช่น ตามข้างบ้านหรือที่อยู่อาศัยและในสวน พืชเหล่านั้นอาจมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตเพราะเป็นพืชยังชีพประจำถิ่น หรือมีความสำคัญต่อวัฒนธรรมประเพณี มีความผูกพันอยู่กับวิถีชีวิต ปัจจุบันพืชเหล่านั้นถูกคุกคามให้สูญหายไปเพราะนโยบายการพัฒนาประเทศ เช่น การส่งเสริมสนับสนุนให้ทำระบบปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อให้รายได้ทางเศรษฐกิจที่มีมูลค่ามากกว่าและดีขึ้น ทั้งของเกษตรกรและของชาติโดยภาพรวม แต่กลับทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง และส่งสัญญาณว่ามีผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความยากจนของประชาชน ทั้งทางตรงและทางอ้อมยิ่งพัฒนายิ่งจนลง ควรนำเอาระบบวนเกษตรมาพัฒนาใช้ใหม่ ให้เหมาะสมกับสภาวะกาลปัจจุบัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และเปรียบเทียบผู้บรรยาย จึงได้แบ่งระบบวนเกษตรที่ได้พบเห็นในประเทศไทยออกเป็นสองระบบใหญ่ๆ ดังนี้ คือ

1. **ระบบวนเกษตรดั้งเดิม** เป็นระบบที่เกษตรกรปฏิบัติสืบเนื่องกันมานาน เป็นการปลูกพืชหลายชนิดและหลายระดับเรือนยอดอยู่ในพื้นที่เดียวกัน เช่น ไร่รอบบ้านหรือเรียกกันว่าสวนบ้าน(Home Garden) ลักษณะโครงสร้างทางสังคมพืชมีไม่ยืนต้นเรือนยอดซ้อนกัน ไม่ที่อยู่ชั้นบนสุดเป็นไม้ขนาดใหญ่ เช่น ทูเรียน สะตอ เหยียง ฯลฯ ชั้นรองลงมาเป็นพวกมะม่วง มังคุด ลางสาด ฯลฯ ชั้นต่อมาเป็นพวก พริกไทย พืชสมุนไพรและพืชผักสวนครัวอื่นๆ ตัวอย่างของวนเกษตรแบบนี้ เช่น สวนชาหรือเมี่ยงที่เชียงใหม่ สวนทุเรียนที่อุดรดิตถ์ สวนบ้านที่นนทบุรี สวนสมรมหรือสวนผสมผสานหรือสวนคนแขกที่ภาคใต้

2. ระบบวนเกษตรสมัยใหม่ เป็นระบบที่นักวิชาการได้บัญญัติขึ้น หลังจากพบเห็นการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตามภูมิภาคเอเชีย โดยได้แบ่งวนเกษตรออกเป็นระบบย่อยต่างๆ ดังนี้ เช่น

2.1 ระบบตองยา (Taungya system)

2.2 ระบบเกษตรกรรมป่าไม้ (Agri-silvicultural system)

2.3 ระบบป่าไม้ปศุสัตว์ (Silvo-pastoral system)

2.4 ระบบเกษตรป่าไม้ปศุสัตว์ (Agro-silvo-pastoral system)

2.5 ระบบป่าไม้ประมง (Silvo-fishery system)

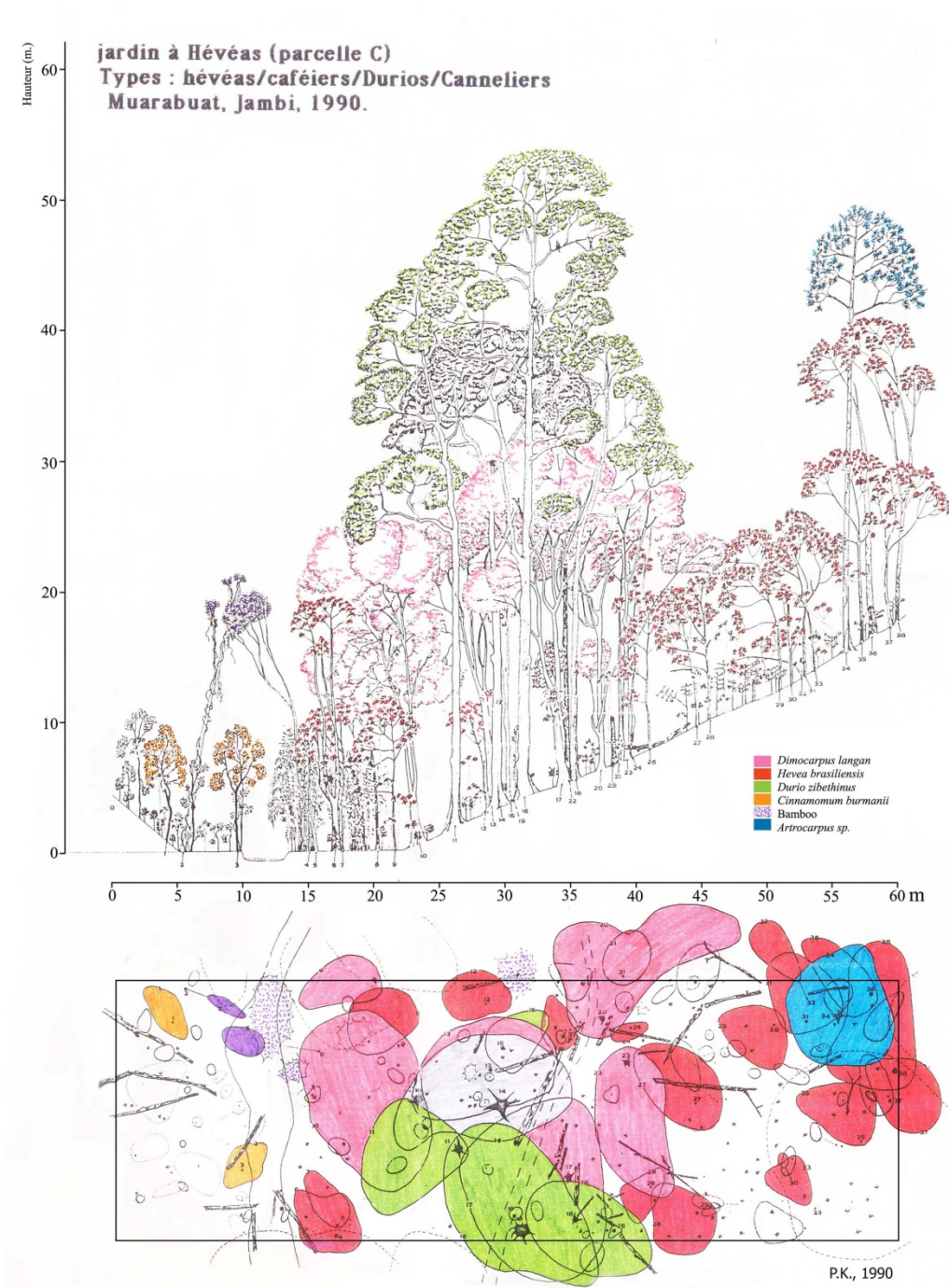
ตองยาเป็นระบบที่กล่าวถึงกันมากระบบหนึ่งของวนเกษตร และสามารถพูดได้ว่าเป็นระบบต้นกำเนิดของระบบวนเกษตร ภาษาพม่าคำว่า “Taung” แปลว่าดอยหรือภูเขา ส่วนคำว่า “ya” แปลว่าไร่หรือสวน และเมื่อรวมสองคำเข้าด้วยกันก็อาจแปลได้ว่า ไร่บนภูเขา หรือ ไร่บนดอย หรือการกสิกรรมบนที่สูง ซึ่งเป็นแนวความคิดของ Sir Dietrich Brandis ที่ให้ชาวไร่ปลูกสักในพื้นที่ของรัฐ(ในประเทศพม่า) ซึ่งก็ได้ผลดีจึงยึดถือปฏิบัติต่อๆมา และมีข้อกำหนดให้ชาวไร่ที่ไม่มีที่ทำกินมาทำไร่ในที่ของรัฐได้ แต่ต้องปลูกกล้าต้นสักควบคู่ไปกับการปลูกพืชไร่ของตนเองด้วย เมื่อสักโตขึ้นจนไม่สามารถปลูกพืชไร่ได้ก็ต้องออกไปทำในที่แห่งใหม่ ต้นสักก็ตกเป็นของรัฐ และหากบางพื้นที่ชาวไร่ไม่สนใจเพราะมีที่ทำกินของตนเองอยู่แล้ว เจ้าหน้าที่ก็จะใช้วิธีให้รางวัลกล่าวคือ ให้เข้ามาทำไร่และปลูกสักพอดกปลายปีเจ้าหน้าที่จะจ่ายรางวัลให้หนึ่งรูปี ต่อสักที่รอดตายหนึ่ง 100 ต้น แต่ต้องตายหญ้าให้ด้วย ซึ่งพม่าในขณะนั้นเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษ (พ.ศ. 2412) คนพม่ายังได้รับการศึกษาน้อย การปลูกป่าแบบ Taungya จึงได้ผลมากในช่วงสมัยนั้น

ตัวอย่างรูปแบบและโครงสร้างวนเกษตร

รูปแบบและโครงสร้างวนเกษตรหมายถึง ภาพลักษณ์ที่ปรากฏให้เห็นและส่วนประกอบที่มีรวมอยู่ในระบบ ซึ่งรูปแบบการทำสวนวนเกษตรที่พบเห็นในทุกภาคของประเทศไทยนั้น ผู้บรรยายจำแนกออกเป็น 3 รูปแบบใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

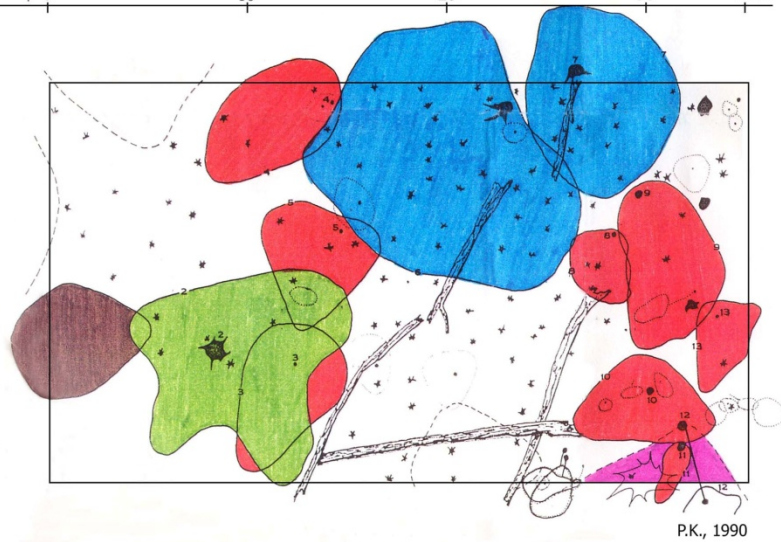
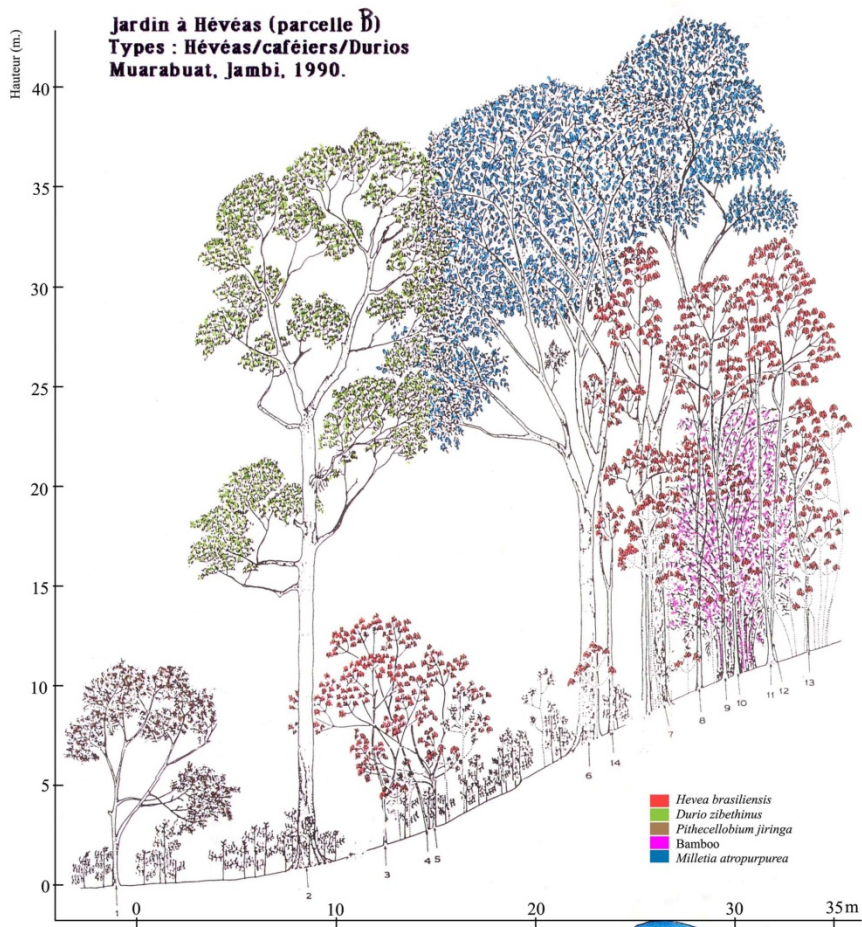
1. รูปแบบวนเกษตรดั้งเดิม เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกษตรกรปฏิบัติสืบเนื่องกันมานาน พืชทนต่อสภาพอากาศและภูมิประเทศได้ดี ทำแบบง่ายใช้เงินทุนน้อย โดยเฉพาะในพื้นที่จับจองหรือหักร้างทางพงค์ เพื่อแสดงผลการครอบครองพื้นที่ เช่น ตัดพืชอื่นที่ไม่ต้องการออกเฉพาะจุดแล้วปลูกเมล็ดพืชที่ต้องการลงไป(เป็นแถวหรือไม่เป็นแถวก็ได้) ซึ่งพืชปลูกจะมีโอกาสรอดตายได้มากกว่าการปลูกด้วยกิ่งตอนหรือกิ่งติดตา เพราะการเจริญเติบโตและระบบรากดีกว่า ไม่ต้องบำรุงรักษาและดูแลมาก พืชที่ปลูกหรือตั้งใจเว้นไว้ สามารถแข่งขันเพื่อการอยู่รอดได้ดี ชนิดพืชที่ไม่ต้องการก็จะค่อยๆ ตัดसानำไปใช้ประโยชน์เพื่อการต่างๆ เช่น ที่อยู่อาศัย คอกสัตว์ ไม้เชื้อเพลิง เป็นต้น เป็นวิธีการที่คล้ายคลึงกับการทำ “ลาดัง” ในประเทศอินโดนีเซีย ผลสุดท้ายจะได้สวนวนเกษตร โครงสร้างภาพหน้าตัดมีความสูงมากกว่า 20 เมตร(ดังตัวอย่างภาพที่1-2) มีเรือนยอดซ้อนกัน 3-5 ชั้น ไม้ที่อยู่ชั้นบนสุดเป็นไม้ขนาดใหญ่ เช่น ยาง หลุมพอ ก่อ ทูเรียน สะตอ เหยียง ฯลฯ ชั้นรองลงมาเป็นพวกเนียง มะม่วง มังคุด ลางสาด ฯลฯ ชั้น

ต่อมาเป็นพวกพริกไทยผสมุนไพรรและพืชผักสวนครัวทรร่ม ตามช่องว่างระหว่างเรือนยอดอาจพบพืชที่ปลูกไว้กินหัว เผือก มันเทศ มันแกว ถั่ว ฯลฯ

ตัวอย่าง

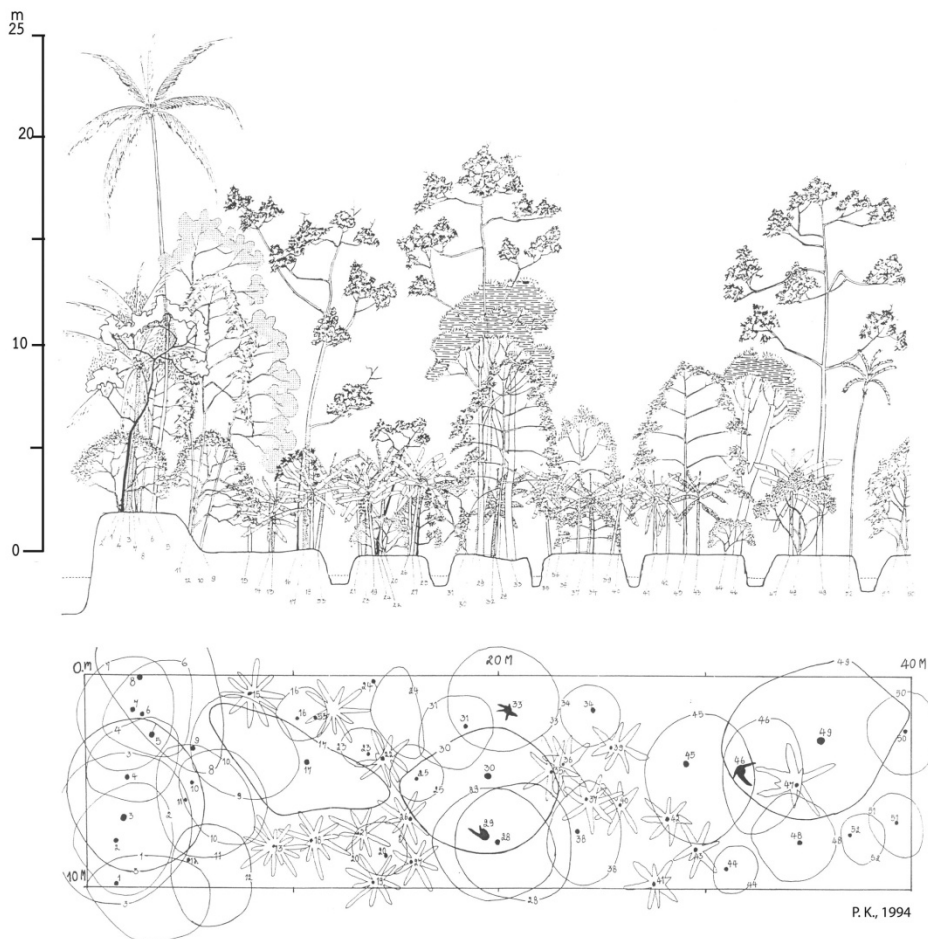
รูปแบบโครงสร้างวนเกษตรดั้งเดิม ที่จังหวัดจามบี ประเทศอินโดนีเซีย
(ที่มา KHEOWVONGSRI 1990)

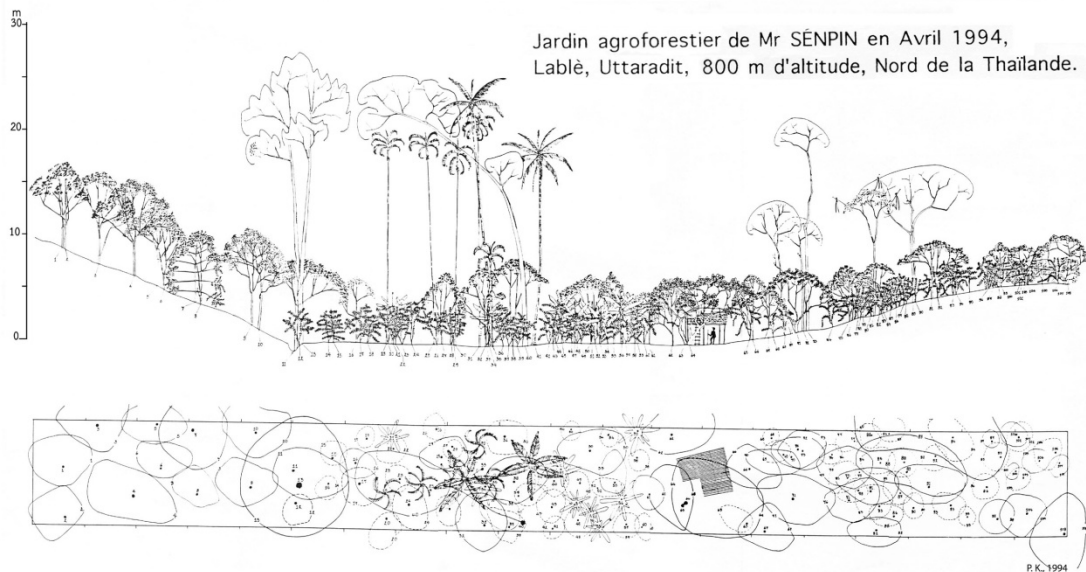
ตัวอย่างรูปแบบโครงสร้างวนเกษตรดั้งเดิม ที่จังหวัดจามบี ประเทศอินโดนีเซีย
 (ที่มา KHEOWVONGSRI 1990)

2.รูปแบบวนเกษตรประยุกต์ เป็นการทําวนเกษตรที่ปรับปรุงโครงสร้าง และคุณภาพผลผลิตให้เหมาะสม กับความต้องการของตลาดตามสภาวะกาลปัจจุบัน บางครั้งวนเกษตรรูปแบบนี้สืบเนื่องต่อมาจากแบบดั้งเดิมดั่งกล่าวข้างต้น โดยอาจจะปรับเปลี่ยนเรือนยอดของพันธุ์พื้นเมืองที่เจริญเติบโตมาจากเมล็ด ให้เป็นพันธุ์อื่นที่กำลังนิยมด้วยวิธีการต่างๆดังต่อไปนี้ เช่น ตัดตา เลียบเปลือก เลียบกิ่ง เลียบยอด เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นการอนุรักษ์ชนิดพันธุ์ดั้งเดิมเอาไว้ด้วยในเวลาเดียวกัน เพราะเมื่อใดก็ตามที่ตัดส่วนที่เปลี่ยนแปลงออกไป ส่วนของพันธุ์เดิมก็จะเจริญเติบโตขึ้นมาแทนที่ใหม่ได้ ผลดีของการเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้โครงสร้างภาพหน้าตัดของสวนลดลง เก็บเกี่ยวผลผลิตง่าย มีรายได้เพิ่มขึ้น เพราะขายผลผลิตได้ราคาเนื่องด้วยเปลี่ยนเรือนยอดเป็นพันธุ์ดีที่ตลาดต้องการ ดังนี้เป็นต้น

L'intérieur du jardin agroforestier de Mr MOTÉT
en Mars 1992, Nonthaburi, 5 m d'altitude, Centre de la
Thaïlande.

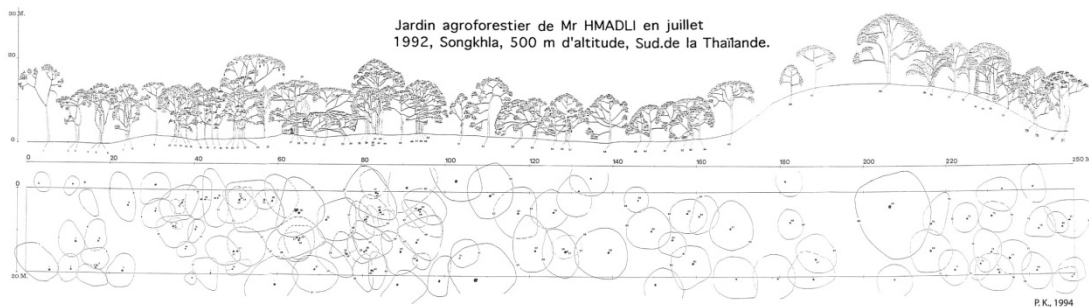

ตัวอย่างรูปแบบโครงสร้างวนเกษตรประยุกต์ ที่จังหวัดนนทบุรี ของประเทศไทย
(ที่มา KHEOWONGSRI 1994)

ตัวอย่างรูปแบบโครงสร้างวนเกษตรประยุกต์ จากจังหวัดอุดรธานี ของประเทศไทย (ที่มา KHEOWVONGSRI 1994)

3. รูปแบบวนเกษตรสมัยใหม่ เป็นการทำวนเกษตรโดยใช้เทคนิคและวิธีการที่ทันสมัยเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องมาก ดังเช่น เมื่อเริ่มต้นการจัดสร้างสวนอาจจะมีการตัดฟันปรับเกรดพื้นที่เป็นอย่างดี ปักแนวขุดหลุมอย่างเป็นแถวเป็นแนว แล้วนำเอากิ่งพืชพันธุ์ดีที่เกิดจากการตอนการติดตา หรือจากการทาบกิ่งเสียบยอด ฯลฯ มาปลูกหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งอาจจะสลับแถวสลับแถบหรือคละกันก็ได้ โครงสร้างภาพหน้าตัดของสวนวนเกษตรประเภทนี้โดยทั่วไปต่ำกว่า 20 เมตร ชั้นอายุและชั้นเรือนยอดไม่แตกต่างกันมากนัก อาจมีการจัดระบบให้น้ำและมีแผนการควบคุมผลผลิตให้เกิดขึ้นตามความประสงค์ได้ดีกว่ารูปแบบอื่นๆ

ตัวอย่างรูปแบบวนเกษตรสมัยใหม่ ของนายหลน หมัดหลี อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา (ที่มา KHEOWVONGSRI 1994)

ตัวอย่างแนวทางการปลูกสร้างสวนเกษตรยางพารา

ผู้ที่มีความจะจะดำเนินการจัดสร้างสวนเกษตรยางพารา สามารถดำเนินการทำได้หลายวิธีด้วยกัน ดังจะยกตัวอย่างแนวทางการจัดทำตามวิธีการดังต่อไปนี้ เช่น

1. **วิธีปลูกสลับแถว(Alternate rows)** เป็นวิธีการที่นำเอาพืชหลายชนิดมาปลูกสลับแถวกับยางพารา ดังตัวอย่าง เช่น มะม่วง ทุเรียน เงาะ ขนุน จำปาตะ ฯลฯ โดยปลูกไว้ที่ระหว่างแถว 7 หรือ 8 เมตร จำนวนต้นตามที่วิชาการแนะนำ

2. **วิธีปลูกเป็นแนวกันลม(Tree along borders)** เป็นวิธีการที่นำเอาพืชยืนต้นที่อาจเป็นพืชเกษตรหรือพืชป่าปลูกไว้รอบๆพื้นที่สวนยาง โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นแนวกันลม ซึ่งพืชกันลมจะช่วยลดความเสียหายที่จะทำให้ต้นยางหักล้มได้ พืชที่นำมาปลูกเป็นแนวกันลม เช่น สะเดา เทียม มะพร้าว มะม่วง ตะเคียน เป็นต้น ซึ่งต้นไม้แนวกันลมสามารถทำให้พืชปลูกลดความเสียหายได้ในระยะทาง 25 เท่าของความสูง หมายความว่าหากต้นไม้แนวกันลมสูง 10 เมตร จะสามารถชะลอความเร็วกระแสลมได้ 250 เมตรตามทิศทางที่ลมพัดไป จะเลือกไม้กันลมชนิดใดนั้นขึ้นกับความต้องการของเกษตรกรเอง ซึ่งบางรายอาจจะชอบปลูกไม้ป่า เพราะจะได้เนื้อไม้มาใช้สอยเพื่อการทำที่อยู่อาศัยหรือเพื่อการอื่นๆได้ หรือบางรายชอบปลูกต้นไม้ผลเพราะนอกจากจะช่วยกันลมได้แล้ว ยังให้ผลผลิตเพื่อการบริโภคหรือจำหน่ายได้ด้วย ดังนั้นเป็นต้น เกษตรกรรายใหญ่อาจแบ่งพื้นที่ปลูกเป็นแนวตาหมากรุกกระจายไปในพื้นที่สวนยางของตนก็ได้

3. **วิธีปลูกผสมผสาน (Random mixture)** เป็นวิธีการปลูกพืชอื่นหลายๆชนิดคละกันอยู่ในระหว่างแถวยาง การที่จะนำเอาพืชชนิดใดปลูกในสวนยาง ควรยึดหลักความต้องการแสงของพืชแต่ละชนิด และความสัมพันธ์ระหว่างพืชเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งหากสามารถจัดได้อย่างเหมาะสม การปลูกพืชแบบนี้จะเป็นการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น ตรงตำแหน่งที่ต้นยางตายอาจมีไม้อื่นที่เรือนยอดอยู่ระดับเดียวกัน เช่น สะตอ มะพร้าว กระถ่อน ตะเคียน ฯลฯ ได้เรือนยอดของยางซึ่งเป็นเรือนยอดชั้นบน อาจมีไม้ที่ต้องการแสงน้อยลงเป็นเรือนยอดชั้นรอง เช่น เหมียง ลองกอง มังคุด ฯลฯ ได้เรือนยอดชั้นรองอาจเป็นพืชที่ต้องการแสงน้อย เช่น กระวาน บอนเต่า เห็ด เป็นต้น

4. **วิธีปลูกขยายแถว** การปลูกยางพาราระยะกำหนดปกติ เช่น 3x7 เมตร หรือ 3x8 เมตร หากต้องการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว แพะ แกะ หรือปลูกพืชอื่นที่ต้องการแสงแดดมากก็จะต้องขยายแถว หรือปลูกยางพาราเป็นแถวคู่ เช่น ระยะ 2.5x6x14 เมตร โดยแต่ละคู่แถว(ระยะ2.5x6เมตร) ห่างกัน 14 เมตร แล้วในช่วงกว้างที่ขยายออกนี้ใช้ เป็นทุ่งหญ้า เลี้ยงวัว แพะ แกะ หรือปลูกไม้ผลต่างๆที่ชอบแสง เช่น เงาะ ทุเรียน มังคุด ส้ม ลิ้นจี่ ลำไย ฯลฯ ซึ่งหากยางราคาตกจะมีพื้นที่ปลูกพืชอื่นเป็นตัวช่วยสร้างภูมิคุ้มกันรายได้ เกษตรกรที่มีพื้นที่ปลูกยางน้อยหากจัดระบบได้ดีเข้าใจธรรมชาติ จะสามารถสร้างรายได้เพิ่มมากขึ้นในที่ดิน โดยไม่ต้องหวังรายได้จากยางเพียงอย่างเดียว มีงานทำในที่ดินเดิมเพิ่มขึ้น ส่วนกรณีเกษตรกรที่มีพื้นที่สวนยางมาก หากปลูกยางพาราไปแล้วยังชีพไว้ส่วนหนึ่ง จะเปรียบเป็นตู้เย็นที่มีชีวิต สิ่งที่อยู่ภายใน ดังเช่น ลำไย (ฝักถูกแดง) ฝักถูก กระพ้อ สะตอ เหมียง เนียง ดาหลา ฯลฯ และสัตว์ป่าต่างๆ พื้นที่ปลูกยางส่วนใหญ่ที่เหลืออื่นๆ หากปลูกไม้ป่าชนิดที่มีราคาสูงๆไว้ เช่น ไม้หอม ไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้จำปา ไม้เคี่ยม ไม้สัก ฯลฯ

เมื่อครบ 25 ปีต้นยางหมดอายุ(แต่หากกรีดยังได้นานกว่า) ข้อคิดอยู่ที่ว่าทำไมในป่ายางต้นใหญ่ดี ซึ่งต้นยางที่โตใหญ่ย่อมขายไม่ได้เงินมากกว่า และหากยังมีไม้มีค่าอื่นๆปนอยู่ด้วยอีก อาจขายได้ราคาสูงกว่าไม้ยางพาราอีกหลายเท่า เกษตรกรที่ดำเนินการแบบนี้ย่อมมีรายได้ที่ดีกว่าผู้ที่ปลูกยางพาราเชิงเดี่ยวหลายเท่าตัว

วิธีการจัดทำ รูปแบบ และโครงสร้างของสวนวนเกษตรของแต่ละรายเกษตรกร ไม่สามารถลอกเลียนแบบไปใช้แบบสูตรสำเร็จได้ เพราะพื้นที่ภูมิประเทศไม่เหมือนกัน ดินไม่เหมือนกัน แต่อาจจะนำเอาแนวความคิดเป็นแบบอย่างประยุกต์ใช้ได้ ซึ่งการจัดสร้างสวนตามแบบวนเกษตรของแต่ละคนจะเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญา สภาพแวดล้อม ความชอบ และความต้องการใช้ประโยชน์ของผู้นั้น ซึ่งมีความแตกต่างกันไปแต่ละคนไม่เหมือนกัน ดังนั้นจึงต้องเข้าใจสภาพธรรมชาติและความต้องการของตนเองก่อนปฏิบัติ จะช่วยให้ผู้จัดทำประสบผลสำเร็จได้ง่าย ใช้ประโยชน์ได้คุ้มค่าและช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยทางอ้อม

ตัวอย่างเกษตรกรที่ทำวนเกษตรยางพารา

นายวิฑูร หนูเสน อ. ตะโหนด จ.พัทลุง พื้นที่ 59 ไร่ ทำสวนยางพาราแบบวนเกษตร ปัจจุบันยางพาราอายุประมาณ 45 ปี มีแนวคิดจัดการสวนยางพาราแบบป่ายาง โดยใช้หลักการทำเกษตรวิถีพุทธ ปลอบให้ต้นไม้ช่วยเลี้ยงดูซึ่งกันและกัน การดูแลสวนเลียนแบบธรรมชาติ เว้นพรวนไม้ที่งอกขึ้นมาเอง ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการทำสวนยางพาราแบบวนเกษตรไว้ว่า หากจะทำการปลูกยางพาราในพื้นที่ที่ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ควรปลูกป่าก่อนเพื่อปรับสภาพดิน และเป็นการเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้กับดิน โดยแปลงตัวอย่างที่ตนเองกำลังทำอยู่ขณะนี้บางส่วนได้ปลูกกระถินเทพาสะเดาเทียมเพื่อปรับสภาพดิน ซึ่งนอกจากดินจะดีขึ้นแล้ว ไม้กระถินเทพาเมื่ออายุได้ 10 ปี ก็สามารถตัดขายเพื่อสร้างรายได้อีกทางหนึ่ง ได้ยกตัวอย่างการขายไม้เสดที่ตนเองปลูกทิ้งไว้ 17 ปีรอบสวนยางจำนวน 200 ต้น(หลังปลูกไม่ได้ให้ปุ๋ยทำอะไรมาก) โดยผู้ซื้อเสนอให้ต้นละ 7,000 บาท จึงเปรียบเหมือนได้เงินจากที่ธรรมชาติให้มา 1,400,000 บาท เป็นค่าเช่าใช้ที่ให้ต้นไม้เสดขึ้นยืนต้นคลุมเป็นแนวรั้วอยู่ 17 ปี และยังแถมให้อีกหลายอย่างเช่น ดินในสวนดีขึ้น ความชื้นดีขึ้น กรีดน้ำยางได้มากขึ้น เป็นต้น ลุงวิฑูร ใช้ชีวิตแบบพอเพียงมีภูมิกู้มกันทางอาหารเป็นอย่างดี เพราะเก็บหาเอามาได้จากในสวนป่ายาง ทั้งพืชผักพื้นบ้านที่ปลูกเพิ่มไว้ตามนิเวศเหมาะสม และสัตว์ที่เลี้ยงไว้ให้หากินตามข้างบ้านหรือในสวนอย่างอิสระ และที่เข้ามาอยู่อาศัยเอง สิ่งที่เหลือกินเหลือใช้ก็ให้เป็นปุ๋ย กลับคืนสู่ดินให้ธรรมชาติช่วยเก็บรักษาไว้ มีความพึงพอใจกับรายได้และการใช้ชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และมีความสุขกายสบายใจบนพื้นฐานของความพอเพียง

นายสวาท ทองรักษ์ อ. ตะโหนด จ.พัทลุง มีพื้นที่สวนยางพาราแบบวนเกษตรจำนวน 20 ไร่ เริ่มทำสวนยางพาราแบบวนเกษตรอย่างจริงจังเมื่อปี 2542 ปัจจุบันยางพาราอายุ 17 ปี ปลูกตะเคียนทอง พะยอม มะฮอกกานี ก้านเกรา(ตำเสา) และยมหอมเป็นพืชร่วมยางพารา สำหรับตะเคียนทองคิดว่าเหมาะสมกับสภาพ

พื้นที่ดินของคุณเพราะขึ้นได้ดี จึงมีความคิดว่ารายได้ที่มาจากการขายน้ำยางจะถือเป็นรายได้เพื่อไว้ใช้จ่ายทั่วไป แต่สำหรับเรื่องการปลูกไม้ร่วมยางจะถือเป็นการลงทุน สร้างเงินเก็บไว้ให้ลูกหลาน และได้ให้ข้อคิดที่น่าคิดว่า “การทำสวนยางนั้นเราเข้าไปเบียดเบียนธรรมชาติ ผมจึงคิดจะทำอะไรเพื่อช่วยเหลือและชดใช้ให้กับธรรมชาติบ้าง จึงได้เป็นส่วนหนึ่งของที่มาทำสวนยางพาราแบบที่เรียกกันว่าวนเกษตรนี้ ซึ่งคาดว่าถ้าปลูกไว้ 30 ปีจะขายได้ต้นละ 100,000 บาท ถ้าปลูกไร่ละ 35 ต้น เพื่อตายเหลือไร่ละ 25 ต้น ไม้ตะเคียนร่วมยาง 1 ไร่ จะคิดเป็นเงิน 2,500,000 บาท พอลดแบบนี้ทำให้คนแก่อย่างผมสบายใจ ถึงจะไม่ได้มีชีวิตอยู่จนได้ใช้ไม้ที่ปลูก แต่ก็ถือว่าปลูกไว้ให้ธรรมชาติ และที่แน่ๆก็ได้ลูกหลานเล่น คนแก่อายุ 80 ปีอย่างผมนี้ทำงานปลูกต้นไม้ให้ลูกหลานปีเดียว ถ้าสามารถสร้างรายได้หลายล้านบาทไว้ให้ลูกหลานในภายหลังตายไปก็สบายใจ”

นายดิเรก ทองเกลี้ยง อ.จุฬาภรณ์ จ.นครศรีธรรมราช เมื่อโครงการยกระดับรายได้ในสวนยางขนาดเล็กของคณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์มาแนะนำส่งเสริมให้ปลูกพืชร่วมยาง คุณอเนก ได้ขอสนับสนุนต้นกล้าจำปาป่า ตะเคียน หน่อสับปะรด และหน่อกล้วยจากโครงการมาปลูก โดยปลูกสับปะรดและกล้วยน้ำว้าในปีแรกหลังปลูกกล้วยเสร็จ ซึ่งได้ผลผลิตรายได้จากพืชแซมอยู่ประมาณสามปี และในระหว่างช่วงเวลานี้ก็ได้ปลูกไม้ตะเคียน และไม้จำปาป่าในระหว่างร่องยางเพิ่มเข้ามาในสวนยางด้วย ขณะนี้อายุได้ 7 ปีวัดเส้นรอบวงที่สูงจากดินระดับอกได้เฉลี่ยประมาณ 65 ซม. คุณอเนกชอบไม้จำปามากโดยให้เหตุผลว่าโตไว มีผู้มาเยี่ยมชมสวนมากทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเกิดความรู้เพิ่มเติมจากเพื่อนที่มาแสดงความคิดเห็น และกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางได้เชิญไปพูดคุยให้เกษตรกรสวนยางฟัง โดยสรุปคุณอเนกกล่าวว่า “ได้สังเกตไม้จำปาป่าที่มีอยู่หนึ่งต้นในสวนของคุณแห่งหนึ่งอายุ 25 ปีแล้ว ถ้าจะขายไม้จำปาด้านนี้คงได้ประมาณ 40,000 บาท แต่ไม่ขายจะเอาไว้ร่วมกับยางไปก่อน และขอต้นกล้าจำปาป่าจากโครงการมาปลูกในสวนแห่งใหม่ ขณะนี้อายุได้ 7 ปีแล้ว เส้นรอบวงระดับอกประมาณ 65 ซม. ปลูก 20 ต้นต่อไร่ คิดว่าเมื่อครบ 25 ปีจะขายต้นยางได้ไร่ละประมาณ 500,000 บาท และยังมีไม้จำปาป่าอยู่อีก 20 ต้นต่อไร่ ถ้าขายได้ต้นละ 40,000 บาทก็จะได้เงินเพิ่มในพื้นที่สวนยางอีก 800,000 บาทต่อไร่ (40,000x20 = 800,000 บาท)”

อาจารย์ สุชาติ ณ สงขลา(ครูเกษียณราชการ) ต.น้ำน้อย อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา ปลูกตะเคียนร่วมยาง และพืชอื่นๆ เช่น ไข่ ลองกอง พะยอม ดาหลา ฯลฯ อาจารย์สุชาติกล่าวว่า “ผมปลูกไม้ตะเคียนทองเพราะเมื่อก่อนไม่รู้ว่าจะปลูกอะไร ดินไม่ดีเป็นลูกรังแข็ง เมื่อมีลูกศิษย์ซึ่งทำงานเป็นป่าไม้แนะนำให้ปลูกตะเคียนทองเอาต้นกล้ามาให้ลองปลูก ปัจจุบันตามความเห็นอยู่นี้คือได้ผลดีมาก ผมก็ได้เก็บเอาเมล็ดจากต้นที่ปลูกมาก่อนปลูกเพิ่มอีก และแจกจ่ายสังคมทดแทนบุญคุณที่ได้รับแจกมาก่อนคืนทุนแผ่นดินไปหมดแล้ว ปัจจุบันผมขายต้นกล้าตะเคียนทองต้นละ 35-80 บาท(แล้วแต่ขนาดความโต) รับเชิญไปเป็นวิทยากรเกี่ยวกับเรื่องนี้ และเคยมีคนจากภาคอื่นติดต่อจะให้ผมไปดูแลสวนให้โดยปลูกไม้ป่าในสวนยาง ผมไม่ไปเพราะคิดว่าคนเราก็เท่านี้ทรัพย์สินเงินทองตายแล้วเอาไปไม่ได้ ทำสวนเองใกล้บ้านดีกว่าได้อยู่ใกล้ซิคครอบครัวสบายใจดี ไม้ตะเคียนทองในสวนนี้ต่อไปก็เป็นของลูก จะขายเท่าไรจะเอาทำอะไรก็แล้วแต่เขา”

นายหมัดฉา หนูหมาน ต.ฉลุง อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา ในสวนยางพาราพร้อมยางอีกหลายชนิด ทั้งพืชที่เป็นไม้ยืนต้น พืชผักสวนครัว และไม้หายาก ได้แก่ สละอินโด ยางนา พะยอม ตะเคียนทอง และไม้ดงลิ้มแล้ง มะฮอกกานี พะยุง ยางแดง ลำโพง เทพธำโร กั้นเกราะ หลุมพอ หุ้งฟ้า เหร่ง ตัก หมากหมก จำปูลิง เนียงมะไฟ กล้วย ตะไคร้หอม กระจ่างคำ และชะพลู เป็นต้น นอกจากนี้คุณหมัดฉายังใช้พื้นที่บางส่วนในสวนเพาะและขยายพันธุ์ไม้ เช่น โกโก้ สมอ รวงจืด ผักหวานบ้าน และใช้ต้นไม้ปลูกเป็นรั้วของสวน ได้แก่ มะกอก ขี้เหล็ก และมะขาม เพื่อที่จะเก็บผลผลิตไปจำหน่ายและบริโภค และขณะนี้กำลังดำเนินการเลี้ยงผึ้งในสวนด้วย

นายคำนิง นวลมณีย์ ต.จะโหนด อ.จะนะ จ.สงขลา วางแผนปลูกยางพาราด้วยการเพิ่มความกว้างระหว่างแถวยางพาราขึ้นอีกเล็กน้อย เป็น 7.3X3 เมตร เพื่อปลูกสละอินโดกลางแถว ระยะกอสละ 2.5 เมตร และปลูกผักเหลียงกึ่งกลางระหว่างแถวยางพาราด้วย สวนนี้จึงมีชื่อเรียกว่า “สวนคูณสาม” นอกจากนี้ยังให้เหตุผลว่าการให้น้ำกับไม้ซึ่งเป็นพืชร่วมยางในช่วงที่ฝนแล้งจัด นอกจากเป็นประโยชน์กับผลไม้แล้ว ยังเป็นผลดีกับยางพาราด้วยเพราะทำให้ปริมาณน้ำยางเพิ่มขึ้น โดยพบว่าหลังจากรดน้ำให้สละอินโดในแปลงยางแบบวนเกษตรแล้ว ปริมาณน้ำยางความเข้มข้นเพิ่มขึ้น 2% และวันต่อ ๆ มาปริมาณน้ำยางจะค่อยๆ ลดลงทีละน้อยจนเท่าเดิมปกติ นอกจากสละอินโดและผักเหลียงคุณคำนิงยังปลูกพืชอื่น ๆ รวมด้วยอีกหลายชนิด เช่น จำปาป่า ตะเคียน และพะยอม เป็นต้น

นายสัน เส้นหละ ต.เขาพระ อ.รัตภูมิ จ.สงขลา ได้รับคำแนะนำและการสนับสนุนจาก “โครงการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนมีส่วนร่วม” ของคณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์ เมื่อปี 2547 ให้ปลูกไผ่ร่วมยางเพราะพิจารณาร่วมกันเห็นว่าไม้ไผ่ กำลังจะหายากแต่ใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย ราคาเสนอซื้อสูงขึ้นเป็นลำดับ นายสันเป็นเกษตรกรแนวร่วมคนหนึ่ง ได้ปลูกไผ่ระหว่างแถวยางระยะ 7x3 เมตร ไผ่แต่ละกอห่าง 3 เมตร และปลูกกะพ้อระหว่างกอไผ่ไว้ขายยอด เนื่องจากปัจจุบันยอดกะพ้อเริ่มเป็นสินค้าที่หาซื้อได้ยากด้วย และทั้งกะพ้อและไผ่เป็นพืชที่ไม่ต้องเอาใจใส่ดูแลมาก และได้ให้แนวความคิดว่า การปลูกไผ่เป็นพืชร่วมยางต้องเลือกพันธุ์ที่เหมาะสมกับพื้นที่ หลังปลูก 3 – 4 ปี วัชพืชในสวนยางจะน้อยลงเพราะร่มไผ่ ช่วยให้ลดค่าใช้จ่ายกำจัดวัชพืชในสวนยางพารา การปลูกไผ่เหมาะกับเกษตรกรที่ไม่ค่อยมีเวลาในการดูแลเอาใจใส่ หากไม่ต้องการเร่งผลผลิตหน่อไผ่เพื่อการจำหน่ายเป็นรายได้หลัก การให้ปุ๋ยก็แทบไม่มีความจำเป็น อาจจะใช้แค่ปีละครั้ง โดยมีคำขวัญสำหรับการปลูกไผ่ไว้ว่า “ปลูกง่าย ตายยาก กำไรมาก ลงทุนน้อย” ไผ่สร้างรายได้เสริมจากการขายหน่อขายลำแก่ ให้ผลผลิตได้ตลอดปี และยังสามารถเพิ่มรายได้จากการขายต้นกล้าไผ่ เทคนิคการสร้างรายได้ของตนเองปัจจุบัน เน้นการขายกล้ามากกว่าขายหน่อ โดยให้เหตุผลว่าไผ่ 1 หน่อขายได้ 20-50 บาท แต่ถ้าเว้นหน่อไว้ให้สูง 7 – 8 ปล้องแล้วตัดยอดออกเพื่อให้แตกแขนง จากนั้นตอนจากไผ่ 1 ลำ(7-8 ปล้องดังกล่าว)จะตอนได้ 7-8 ข้อ เมื่อใส่ถุงดินขายข้อละ 80 บาท รายได้ต่อลำไวกว่าและได้เงินมากกว่า คือ 560-640 บาท เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มจากการขายหน่อถึง 7-8 เท่า และกล่าวว่ารายได้จากการตอนของตนเองเฉลี่ยประมาณ 80,000 บาท/ปี และตนปลูกไผ่ในสวนยางพาราวนเกษตรแบบนี้ มีรายได้เสริมต่อปีมากกว่า 245,000บาท จึงแสดงความขอบคุณ โครงการ

จัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนมีส่วนร่วม ของคณะทรัพยากรธรรมชาติมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ที่ช่วยปลูกจิตสำนึกและนำไปใช้ ณ ที่นี้

สรุป

เนื่องจากไม่ใช้สอยแพงขึ้นเป็นลำดับ พืชพื้นบ้านที่เป็นอาหารถูกคุกคามให้น้อยชนิดลง ขาดภูมิคุ้มกันทางด้านอาหารและสิ่งแวดล้อม ชาวสวนยางปัจจุบันควรตื่นตัวและปรับทิศทางการดำเนินงาน คิดนอกกรอบบ้างจะเป็นแนวทางสร้างรายได้ ช่วยแก้ไขปัญหาให้ครอบครัวและสังคม วนเกษตรเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินผสมผสานพืชปลูกกับพืชป่าอื่นๆ ทั้งที่ยืนต้นและล้มลุก หากมีการทำสวนยางวนเกษตรจะช่วยอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ เกิดประโยชน์ต่อประชาชนและประเทศชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม การสนับสนุนระบบวนเกษตรยางพารา เปรียบเหมือนมีคลังอาหาร คลังยา ช่วยแก้ปัญหาสังคมไปได้ด้วยในเวลาเดียวกัน สอดคล้องตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงเชื่อว่าศักยภาพของระบบวนเกษตรยางพารา จะสามารถสนองพระราชดำริ สนองนโยบายรัฐฯ และจะมีผลต่อเนื่องไปสู่การช่วยแก้ปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศได้แนวทางหนึ่งด้วยเช่นกัน หากช่วยกันทำให้มีมากขึ้นก็เป็นระดับ “ภูมิทัศน์วนเกษตร” จะเป็นภูมิคุ้มกันและมีศักยภาพช่วยแก้ปัญหาได้หลากหลาย มีรายได้เพิ่ม ซึ่งเกษตรกรทุกคนสามารถทำได้

บรรณานุกรม

นิวัติ เรืองพานิช. 2541. นิเวศน์วิทยาทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2536. ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. ในวิวัฒน์ คติธรรม นิตย (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่น.

ประเวศ วะสี. 2538. โลกสีเขียว: จิตสำนึกใหม่ของมนุษย์ชาติ. ใน สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย. สมัย อากาศิรมย์ และเขาวนนันท์ เชษฐรัตน์(บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิ่ง.

ประเวศ วะสี. 2536. ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่น.

ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี. 2548. เอกสารคำสอนวิชาหลักวนเกษตรรหัส 542-476. สงขลา: ภาควิชาธรณีศาสตร์ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี. 2550. ลุ่มน้ำกับชุมชน. สงขลา: ภาควิชาธรณีศาสตร์ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี. 2551. ซีเอไอ วิชาหลักงานเกษตรรหัส 542-476. (ซีดี-รอม). สงขลา : ภาควิชาธรณี
ศาสตร์ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี. 2551. ระบบวนเกษตรยางพาราในภาคใต้ของประเทศไทย. (ดีวีดี-รอม). สงขลา :
ภาควิชาธรณีศาสตร์ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

ปราโมทย์ แก้ววงศ์ศรี. 2554. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่องศึกษาและพัฒนการใช้ประโยชน์ผักพื้นบ้าน
ไม้ผลพื้นเมืองภาคใต้ ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น. สงขลา : คณะทรัพยากรธรรมชาติ
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554). กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2554. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559). กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2539. นโยบายและแผนการส่งเสริมและ
รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 - 2559. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม.

สุรางค์ เขียวหิรัญ. 2554. แนวทางการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนกับธรรมชาติ
อย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ : กรมป่าไม้.

อุดมพร อมรธรรม. 2537. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงพระเจ้าอยู่หัว. . กรุงเทพฯ : แสงดาว.

อเนก นาคะบุตร. 2536. คนกับดินน้ำป่าจุดเปลี่ยนแห่งความคิด. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
